

A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme (1946?)

A fenti címmel ez a szöveg a « Válasz » című folyóiratban jelent meg, 1947-ben. A szöveg elemzéséből nyilvánvaló, hogy az 1947. évi drámai fejlemények (kisgazdapárt szétzúzása) *előtt* íródott; az is lehet, hogy 1945-ben.

Kötetünkbe azért vettük föl, mert talán minden más Bibó szövegnél világosabban foglalja össze azokat a történelmi megfontolásokat, amelyek miatt a magyar *nem kommunista* baloldali erők az 1945 utáni demokratikus kísérlet mellett voltak, sőt annak sikerében bíztak.

1945 óta Magyarország felelős szellemi és politikai vezetői nem szüntek meg méltatni a német uralom alól való felszabadulásunk történeti jelentőségét. A közvélemény túlnyomó része valóban tudja is azt, hogy mindannak a nyomorúságnak, mely háborúba lépésünk óta reánk szakadt, végső okozói a németek és azok a magyarok, akik az ország ügyét az ő szekerükhöz kötötték. Nyílt titok azonban, hogy a német uralom alóli felszabadulás történeti pillanatának magának a méltatása mögött nem áll világosan egyetértő közvélemény, hanem egy többfelé szakadt és többfelé megzavart közvélemény. Ez bizonyos fokig természetes is, más részben pedig nem természetes ugyan, de megmagyarázható. Természetszerűen nem értékelik ezt a fordulatot a fasizmus különféle változatainak öntudatos hívei; természetesen nem értékelik mindazok az ókonzervatívok, akiknek a számára demokrácia, kommunizmus és fasizmus mind csak a csőcselék felkelésének különféle válfajai; nem értékelik továbbá mindazok a demokraták, akik demokrácia alatt csak a kapitalista termelési rendet biztosító gazdasági és vállalkozói szabadság teljes és elvszerű meglétét hajlandók érteni; nem értékelik azok a demokraták sem, akik csak a teljesen konszolidált, szigorúan jogszerű és szabálytisztelő demokrácia megszilárdulásától számítják a demokrácia kezdetét. Mindezek világnézeti tudatossággal fordulnak szembe az 1945. évi fordulat különböző tartalmaival. Sokan vannak azután, és pedig nemcsak középosztálybeliek, hanem széles kispolgári, paraszti és nem öntudatos proletár rétegek is, akiknek az emlékezetében egyik oldalról a bombázások s a nyilas idők okozta nyomorúság, a másik oldalról az országnak hadszíntérré válása, a háborús események és a megszállás a nyomorúságnak egyetlen összefüggő láncolatoként él, amelyen belül a németek kitakarodása és a velük összekapcsolódott magyar államhatalmi gépezet összeomlása nem jelent olyan választóvonalat, melynél valami rossz lezárult s valami jó kezdődött volna. Különösen azoknál van ez így, akik a németek kitakarodásával nem szabadultak fel közvetlenül személyük ellen irányuló, vagy személyüket érintő elnyomás alól vagy üldözés alól, vagy nem látták kézzelfogható előnyét a felszabadulásnak. Ezt elegendően megmagyarázza az ország politikai fejlődésének a megelőző zsákutcája: a hosszú ellenforradalmi kormányzás és nevelés súlyosan megzavarta az ország politikai értékítéleteit; a területi sérelmek miatt csak hiányosan működött a hitlerizmussal szemben való emberi és nemzeti visszahatás; ez lehetségessé tett egy olyan politikát, mely az országot a német politika járszalagjára kötötte anélkül, hogy a közvetlen náciuralom szörnyűségeit az ország többsége megtapasztalhatta volna; mikor kiderült, hogy ez a politika katasztrófára vezet, az ország egészben úgy reagált, hogy teljes passzivitásban fogadta a területén összezsúpoló világerőket és bizonyos részben csak a németek kitakarodása után érlelődtek

meg számára a háborúbalépés, a csatlósállapot és a háborúvesztés következményei. Mindez együttvéve, súlyosbítva mindazzal, amit a megszállás egy ország számára jelent, meglehetősen megmagyarázza azt, hogy nemcsak tudatosan antidemokratikus elemek számítják az időt „a felszabadulás” helyett szívesebben „az ostrom”-tól, hanem a demokrácia mellett őszintén színt valló emberek is félszegül és fonákul érzik magukat, ha a felszabadulás méltatásáról van szó. Különösen nehézé válik ez a méltatás, ha olyanokkal szemben, olyan hallgatóság előtt kerül rá sor, mely a felszabadulás tényeivel szemben ellenséges, gyanakvó vagy kiábrándult beállítással megnyeréséhez vagy megmozdításához közönséges vezércikkészólamoknál több volna szükséges.

Nemkevésbé súlyos, sőt talán az eddig említetteknel súlyosabb tünet az a beállítás, mely nagyon is tudja, hogy a németek kitakarodása jelentős fordulat volt, de ezt a fordulatot egyszerűen hesorolja a szabályos időközben ismétlődő politikai fordulatok közé, melyeknek az a szabályuk, hogy előbb bejelentik egy új világ kezdetét, azután az eddigi hatalmasokat börtönbe zárják, az eddigi üldözötteket hatalomra juttatják, főhivatalnokoktól kezdve egészen a házmesterekig valamilyen formában mindenkit leigazoltatnak s ennek eredményeképpen lehetőleg minél több embert kimozdítanak helyükből és existenciájukból, hogy másokat juttassanak a helyükbe. Eszerint a beállítás szerint ezeknek a fordulatoknak a sorozata elkezdődött valamikor 1918 őszén az októberi forradalommal, folytatódott 1919 tavaszán a proletárforradalommal, majd meglehetősen nagy átfordulással 1919 őszén a fehér ellenforradalommal; azután hosszabb konszolidáció következett, de a harmincas évek közepétől kezdve ismét elkezdtek az ország államférfiai két-három évenként többé-kevésbé esodálatos forradalmakat bejelenteni: a negyvenes években miniszterelnökként váltakoztak az erősen németbarát és a németektől távolodni igyekvő kormányzatok; különösen pedig az 1944 március 19-i és az 1944 október 15-i katasztrófák jelentek meg bizonyos szemszögből úgy, mint addig „üldözött” elemeknek az uralomrajutása. Ebbe a sorozatba illeszkedik bele sok ember számára az 1945. évi fordulat, mint egy azok közül a fordulatok közül, amely hatalmasokat börtönbe és börtönviselteteket hatalomhoz juttat — egészen a következő fordulatig. Ez a következő fordulatokra való beállítottság nem szorítkozik reakciós körökre, akik ilyen fordulatot remélnek, hanem kiterjed demokratákra is, akik ilyen fordulatoktól félnek: az egész inkább az idegekben gyökerezik, mint a politikai álláspontban s így olyanokat is érint, akik az eszükkel alig érzik valószínűnek, hogy az 1945. évi fordulathoz hasonló teljes fordulat bekövetkezheessen. A hangsúly ennek megfelelően nem annyira a fordulat politikai tartalmán van, hanem sokkal inkább a politikai fordulatok közepette való egy éni

eligazodni nem tudás vagy rossz helyezkedés különféle következményein, számonkérésen, új igazoláson, állásvesztésen, becsukáson, akasztáson. Ez az egész közérzés valóságos és jól megalapozott tapasztalatokon nyugszik, azokon a tapasztalatokon, melyeket az utóbbi évtizedekben teljességgel megromlott és lezüllött magyar közélet és magyar sajtó nyújt a szemlélőnek: a hatalmaskodásnak, a frázisoknak és közügy címén személyes ügyek intézésének az ismétlődő, közös látványán. Külön s ezúttal részletesen meg nem váiaszolható kérdés az, hogyan terjedt és terjedhetett ki a magyar közösségi élet egyetemes lezüllése olymértékben a magyar demokrácia első nagyobblélegzetű kísérletére is. Fontos annyi, hogy mindez egy csomó szemlélő számára az 1945. évi fordulatot is minden további nélkül besorozza a többi közé, mely után változatlan rezignációval várhatunk a következőre.

Mindebben nem az a tragikus, hogy ez a szemlélet a világpolitika állását jól, kevésbé jól, vagy rosszul ítéli-e meg. 1941-ben vagy 1944-ben sem az volt a tragikus, hogy a magyar közélet vezetői a németek győzelmi esélyeit rosszul ítélték meg, hanem az, hogy a magyarság történeti érdekeiről, a magyar fejlődés szükségleteiről, belső szükségleteiről és kitörési lehetőségeiről nem voltak jól működő ösztöneik. Mert ha lettek volna, akkor nem szolgáltatták volna ki az országot a németeknek akkor sem, ha történetesen a németek valóban a világalom felé haladtak volna. Hasonlóképpen most is, ha a magyar közélet ösztönei egészségesen működnének, akkor a baloldali radikalizmussal legélesebben szembenálló erők sem akarnák visszacsinálni 1945-öt, tekintet nélkül arra, hogy lesz-e harmadik világháború, vagy nem és ilyen érdekszféra leszünk, vagy amolyan. Nem vitás, hogy a magyar politikában nagyon sokféle és nagyon éles fordulatok következhetnek még be a legkülönbözőbb irányokban és senki sem állíthatja, hogy 1945-tel a magyar politikában az éles fordulatok lehetősége bezárult. Életkérdés azonban, hogy az 1945. évi fordulatot ne sorozzuk be egyszerűen ezek közé a fordulatok közé. Hogy ez a besorozás mennyire hamis és félrevezető, csak akkor láthatjuk meg igazán, ha túlmegyünk a fordulat napi politikai tartalmán és beállítjuk a magyar társadalmi és politikai fejlődés egész történeti folyamatába.

A magyar társadalmi és politikai fejlődés útját a magyar történetírás két élenjáró kutatójának, az európai társadalomfejlődés belső törvényeit kutató Hajnal Istvánnak és a magyar parasztság történetét kutató Szabó Istvánnak az eredményeire támaszkodva abban összegezzhetjük, hogy a magyar társadalmi és politikai fejlődés hazai történelmünk első ötszáz esztendejében együtt haladt a Nyugattal, a XVI. század elején

azonban megakadt s azóta egészen a legújabb időkg nem tudta a fejlődés egyenes útját megtalálni.

Mi az a nyugati értelmű társadalomfejlődés, amiből társadalmi, technikai és politikai téren egész mai civilizációnk megszületett? Ennek a nyugati fejlődésnek a társadalmi alapjai a népvándorlás utáni zürzavaros időkben alakultak ki és körülbelül a X—XI. századra szilárdultak meg, először abban a formában, amit nyugateurópai hűbériségként ismerünk. Ebben a hűbériségben nem az volt a legfontosabb, amit leginkább szoktak tudni róla, hogy t. i. a vezérnek és fegyveres kíséretének szoros személyes kapcsolatán, kölcsönös hűségén alapult. Ez az egésznek inkább csak a germán, törzsi oldala. A döntő az volt, hogy a hűbériség klasszikus berendezésében a társadalom minden tagjának életét személyes, emberi közvetlenséggel kialakított kapcsolatok szabták meg, nem pedig központosított uralmak vagy uniformizált jogintézmények. Ez a rendszer az egymást egyensúlyban tartó társadalomszervezeti viszonyoknak a végtelen sokaságán épült, melyek mindinkább feloldották, személyivé és közvetlenné tették a teljes és egyoldalú kiszolgáltatottságnak az ókori, bizánci és közeli társadalmakra oly jellemző viszonyait. Természetesen nem ismerte ez a rendszer a szabadságnak és egyenlőségnek nagy összefogó intézményeit sem, hanem kis körökben megvalósuló, biztosított és kölcsönös személyes szolgáltatásoknak, kötelezettségeknek, jogoknak és szabadságoknak a sokaságában élt, melyekben nem egy-egy uniformizált társadalmi rend vagy osztály tagjaiként, hanem személyükkel, családjukkal, munkájukkal, szakmájukkal, birtokukkal tartoztak bele az emberek. Az alávettségnek, szolidaritásnak, érdekvédelemnek a legkülönbözőbb kapcsolatai támadtak így, melyek szívósan ellenállottak azoknak a brutálisan célszerű módszereknek, melyeket a hatalom koncentrációjára és az emberek kiszolgáltatottságára épülő társadalmi és politikai erők szoktak alkalmazni. Ebből következett az is, hogy a szorosan vett nyugateurópai területen az a fajta jobbágység, amit mi annak ismerünk, nagyobb részét már régebben megszünt és előbb különféle szolgáltatásokkal tartozó, de földjéről ki nem mozdítható paraszttá, később pedig szabad és szakszerű földművelővé alakult át. Ugyanazt jelentette kézművesek céhszerű szerveződése: személyi kapcsolaton és szakszerű elmélyedésen alapuló munkaszervezetet. Ezt koronázta be a XI. századtól kezdve a Franciaországból kiinduló és egész Európában elterjedő korai európai írásbeliség, mely egy egyházi eredetű, de hamarosan nagymértékben elvilágiasodó értelmiségi igazgatási réteg kifejlődésére vezetett, amelynek az volt a szerepe, hogy a legkülönbözőbb és esetleg egyáltalában nem a leghatalmasabb társadalmi szervezetek szolgálatában írásbelivé tegye, oklevelek formájában feldol-

gozza és racionalizálja a szolgáltatásoknak, szabadságoknak és kötelezettségeknek ezt az egész bonyolult hálózatát. Ez a gazdagon tagolt, földjéhez, munkájához, szakmájához, szabadságához erősen hozzákapcsolódó társadalom eredményesen szembe tudott fordulni a hatalomkoncentrációnak, az egyoldalú alávetésnek a kísérleteivel, és pedig mindenekelőtt azokkal, melyek a nagy hűbérurak, a földesúri nagybirtokok oldalairól indultak el. Ebben a küzdelemben Nyugateurópában a királyi hatalom a szabadságaikat biztosítani akaró polgári, kézműves, paraszti és értelmiségi rétegek mellett állott s ez az összeműködés törte meg Nyugateurópában a feudális hűbérúri és földesúri hatalmat. Ennek az eredményeképpen alakult ki a modern állam, amely Nyugateurópában még abszolutisztikus formájában sem arra irányult, hogy ezeket a kis közösségeket megtörje, hanem elsősorban a nagy hűbérurak elvett hatalmait összegezte központi hatalommá, míg a céhek, városok, testületek s más társadalmi szervezetek változatos világát inkább csak együvé adminisztrálta, mintsem megszüntette. A legmodernebb társadalomfejlődés, a francia forradalom és vele párhuzamos alakulások során azután bekövetkezett az ideje annak, hogy ez a sokféle, kisszerű, de biztosított szabadságokkal élő s erre ránevelt társadalom nekikezdett ezeknek a kisszerű korlátoknak a lebontásához és egyetemes érvényű, egyenlő emberi szabadsággá való összegezéséhez. Ebben a perspektívában a modern szocializmus nem jelent mást, mint ennek a folyamatnak a további korrigálását és teljessé tételét: azoknak a társadalmi rétegeknek, elsősorban a bér munkásoknak a szabadságigényét, akik a középkori szűk, de biztosított keretek lebontásával nem az egyetemes szabadság javaihoz jutottak, hanem a modern kapitalizmusnak egyoldalú kiszolgáltatottságot jelentő s éppen ezért elviselhetetlen feltételei közé.

A társadalomfejlődésnek ez a szabadság kis köreire felépített és a szabadság felé haladó jellege a középkorban és újkorban nyugatról keletre haladva csökken. Északon az Elba vonalát szokták döntő határvonalnak venni, ameddig a nyugati értelemben vett hűbériség elterjedt, azon túl pedig a szlávokat leigázó német rablólovagok merőben gyarmati jellegű, egyoldalú kiszolgáltatottságot megvalósító, kasztszerűen elválasztott úri rendre és uniformizáltan kiszolgáltatott jobbágyságra épült uralma kezdődött. Délebbre azonban nem volt igen éles az átmenet, Ausztria, Csehország, Magyarország, Lengyelország egyaránt mutatnak társadalomfejlődésükben nyugatias és kevésbé nyugatias vonásokat. A keleti kereszténység területén is fel-felbukkantak olyan belső erők vagy külső hatások, melyek az egyoldalú alávetés, kiszolgáltatottság és kizsákmányolás tényeivel szembefordultak, azonban a keleti kereszténység meg-

merevedése s az államhoz való másféle viszonya, valamint az egészen rideg alávetésen alapuló török-tatár katonai szervezetek hatása ezeket az erőfeszítéseket hamar megakasztotta. A középkor végétől s az újkor elejétől kezdve egész Keleteurópában kialakult az a világ, mely a kasztszerűen zárt földesúri nemességből, ridegen uniformizált, a földesúri önkénynek egyoldalúan kiszolgáltatott keleteurópai jobbagyságból, ezzel párhuzamosan szűk körre szorított, politikai öntudatra nem ébredő polgárságból és a hatalommal szemben merőben szolgáló beállítású értelmiségből áll. Míg tehát a nyugati fejlődést a társadalmi erőviszonyok szüntelen mozgása, előrehaladása, a keleteurópai társadalmakat a társadalmi erőviszonyok mozdulatlan megmerevedése jellemezte.

Németország az Elbától nyugatra egészben a nyugatias társadalomfejlődés területéhez tartozott, de felső politikai struktúrája is megmerevedett; a nagyhűbérurakból kinőtt területi fejedelemségekkel szemben a központi hatalom és a polgárság alulmaradtak s így a társadalomra egy túlméretezett és túlélő arisztokratikus felső építmény nehezedett rá, ami nemcsak a német politikai fejlődést akasztotta később meg, hanem a nyugati mozgalmak zavartalan keletre áramlásának is az útjában állott. Ezért van az, hogy a három Nyugathoz csatlakozott keleteurópai ország, Csehország, Magyarország és Lengyelország egész történelme egy kétségbeesett erőfeszítés a Nyugathoz való kapcsolatok megszilárdítására és a közéjük és az igazi Nyugat közé ékelődött félnyugati Németország politikai és társadalmi hatásának a kiküszöbölésére. Végül is a kelet felé való átmeneti területen némi ingadozás után Ausztria és Csehország egészben a nyugati, Magyarország, Lengyelország és Poroszország egészben a keleti társadalomfejlődés útjára léptek.

A keleteurópai társadalomfejlődés zsákutcájába beszorult országok közül pontosan Magyarország volt az, amelynél a legtöbb lehetőség volt együtt egy szerencsésebb fejlődés irányában. A magyar történelemnek a kereszténység felvétele után eltelt 500 esztendeje azt mutatta, hogy Magyarország társadalmi és politikai fejlődése bekapcsolódik és bennmarad a szabadság kibontakozásának abban a folyamatában, mely a nyugati fejlődést jellemezte és később a modern civilizáció és társadalmi mozgalmak középpontjává tette. A magyar történelem első századait a társadalmi csoportoknak és helyzeteknek a semmilyen irányban meg nem merevedett folyékony változatossága jellemzi, kezdve a szabad nemzetiségeken, folytatva a királlyal, az egyházi nagyurakkal és a földesurakkal a legkülönbözőbb szolgáltatási viszonylatban lévő társadalmi rétegek sokaságán s végezve a szolgáló állapot különböző formáin, melyek hamarosan kinőnek a kölesönösség nélküli, egyoldalú kiszolgáltatottság, a rabszolgaság

helyzeteiből. A XII. századtól kezdve, a nyugateurópai fejlődést szorosan nyomon követve, megkezdődik Magyarországon az írásbeliség térhódítása, az okiratok elterjedése, melyek egy sokféleképpen tagolt, közeli, személyes, egyenlőtlen, de kölcsönös jellegű kapcsolatokban élő társadalom viszonyait rögzítik le, egy olyan társadalomét, mely egyszerűbb szövedékben, vidékies jelleggel ugyan, de azért a nyugati fejlődés fontosabb indulási lehetőségeit magában hordja. A XIII. század végétől kezdve szabadokból és királyi szolgákból kialakul az a nagyszámú réteg, amelyet köznemességnek hívnak, ez azonban ekkor még csak a nagyobb szabadság irányában való tömeges társadalmi fejlődésnek a hordozója s csak a következő, akadozó fejlődésű századokban szorul bele abba a helyzetbe, hogy a maga szabadságait a főnemességekkel való szolidaritásban s a jobbgáysággal szemben keresse. A XIV. századtól hatalmas virágzásnak indul, s mindinkább megerősödik és meggazdagodik a városi polgárság, mely a XV. században immár országos tényezővé válik. A XIV—XV. század nagy királyainak politikája a légteljesebb és legtudatosabb módon halad párhuzamosan a kortárs francia királyok politikájával, akik ugyanesak a polgársággal szövetkezve indulnak neki a nagy hűbéri és földesúri hatalom megtörésének. Ugyanakkor indul meg a paraszti mezővárosok fejlődése, vagyis az a folyamat, amelynek során a parasztságnak tekintélyes része földműves foglalkozású, de városi szabadságokkal élő keretekbe és települési helyekbe tódul, úgyannyira, hogy a mezővárosok számát az akkori Magyarországon 800—900-ra teszik, ami a mai Magyarország területén körülbelül 300—400 parasztvárost vagy parasztvároskát jelent.

Ez az egész fejlődés a XV. században kerül válságba, amikor a főnemesség óriási erőfeszítést tesz, hogy a központi hatalomnak fölébe kerekedjék s ugyanakkor megjelenik egy bizonyos — még nem egyetemes, de később azzá váló — érdekkapcsolat a főnemesség és köznemesség között a tekintetben, hogy a polgárság és parasztság ne szabaduljon fel túl nagy tömegben, a parasztság ne tódulhasson a mezővárosokba és a szabad királyi városok száma ne szaporodjék. Ez a válság robban ki a Budai Nagy Antal-féle erdélyi parasztlázadásban.

A szabad fejlődés erői Mátyás politikájával lépnek utóljára teljes erővel csatasorba, olyan erővel, mely körülbelül magában foglalta legalább olyan mértékű Nyugathoz való kapcsolódásnak a lehetőségét, amilyent Csehország meg tudott valósítani. Mátyás politikája a köznemességet szembefordította a főnemességgel, a polgárságra támaszkodott a földesúri hatalommal szemben és a parasztságot védte minden irányból jövő elnyomástól. Egészben tehát ez a politika egy széles alapú, a nagyobb szabadság felé törő erőket összefogó érdekközösséget teremthetett volna a földesúri nagybirtok politikai hatalmi törekvéseivel szemben. Minthogy

ez az érdekközösség végül is tartósan nem jött létre, mert a mátyási politikának nem lett folytatása, így lett pusztá anekdota és néphagyomány azokból a királyi gesztusokból, melyek a maguk idejében egy tudatos politika szerves összefüggésébe tartoztak bele.

A katasztrófa Mátyás halálával s a nagybirtokos főnemesség végleges nyeregbe kerülésével kezdődik, a Dózsa-forradalommal fokozódik és a mohácsi vésszel s az ebből kinőtt Habsburg-királysággal pecsételődik meg.

A Dózsa-forradalmat egy későbbi, hierarchikussá merevedett társadalomnak a történetírása szívesen állította be úgy, mint vérig keseredett, de komoly társadalmi programmal nem bíró parasztnak, nagyúri ambícióktól fűtött parasztvezérek vezetése alatt folyó, merőben rabszolgázadásszerű véres tömegmozgalmát. Valójában azonban ez a parasztforradalom éppenúgy, mint Mátyás király igazságossága, azért vált értelmetlen epizóddá, mert egy következő, kártékony társadalmi fejlődés folytán nem lett folytatása. A Dózsa-féle forradalomban megvoltak mindazok a kísérő jelenségek, amelyek az európai forradalmakat a bennük rejlő tudatos társadalomkritikai erőfeszítésnél fogva a legkorábbi időktől kezdve megkülönböztették a merő rabszolgázadástól. Ott volt a papok és diákok sokasága, akik egy keresztény alaphangú társadalomkritikának, demokratizmusnak és forradalmiságnak akkortájt egész Európában visszhangzó jelszavait népszerűsítették tovább a tömegekben; ott voltak azok a konkrét szabadságok, jogosultságok és szolgáltatási határok, amelyeknek a kiharcolásáért, a helyreállításáért, a biztosításáért a siker komoly reményével lehetett harcolni; ott voltak a szabad városok és mezővárosok formájában valósággal elérhető és megvalósítható polgári és paraszti szabadságnak a mindenki által ismert példái.

A Dózsa-forradalom leverése, különösen annak módja, végzetes forduló a magyar történelemben. Nem a leverés pusztá ténye folytán, mert a parasztforradalmakat akkortájt Európában csaknem mindenütt leverték. A nyugati fejlődésű társadalmakban azonban a levert parasztforradalom is a szabadabb társadalmi fejlődés irányában hatott tovább. Csehországban és Ausztriában ugyanilyenfajta sikereket könyvelhet el a földesúri hatalom is a XVI. században, mégis később a Habsburg-uralkodóknak és a fejlődő polgárságnak a szövetsége a nyugatias fejlődés bizonyos elemi feltételeit biztosítani tudta Ausztria és Csehország számára. A Dózsa-forradalom leverése két okból vált következményeiben végzetessé. Az egyik oka az, hogy összeesett és Werbőczy személyén és művén keresztül összekapcsolódott a köznemesség politikai öntudatra ébredésével. Az „una eademque nobilitas”, a nemesi kiváltságok egyneműségének elvében nem a főnemesség és köznemesség „demokratikus” egyenlőségén, hanem a parasztsággal

szemben való érdekközösségen van a hangsúly. Ekkor szilárdult meg az a 400 esztendeig szétszakíthatatlannak bizonyult érdek-kapcsolat, amely a nagyszámú középnemességnek a kis szabadságát nem a polgárok és parasztok kis szabadságaival együttesen akarta biztosítani, ahogyan az Mátyás politikájának a folytatásából következett volna, hanem a földesurak nagy szabadságaival való azonosulásban.

A másik ok, ami miatt a Dózsa-forradalom leverése végzetes fordulóvá vált, az, hogy a mohácsi vész és a Habsburg-királyság következett utána. Valószínűnek kell tartanunk, hogy Magyarország a rideg, uniformizált elnyomáson alapuló keleteurópai úr-jobbágy világba végleg ez a fordulat taszította bele: nem annyira a mohácsi csatavesztés maga, hanem az a tény, hogy annak következtében a magyar központi hatalom súlypontja, a Habsburgoknak a magyar trónra való emelésével, külföldre, Bécsbe került. A nagy kereskedelmi utaknak Magyarországról való elfordulása és a városi polgárság hanyatlása részben következménye, részben súlyosbítója volt az egész helyzetnek. Bármilyen furcsán hangzik azt állítani, hogy a magyar társadalmi fejlődést az a tény lökte visszavonhatatlanul a rideg alávetésen alapuló kelet-európai társadalmi fejlődés útjára, hogy egy nyugateurópai dinasztia, még hozzá komoly nyugateurópai tradíciókkal bíró dinasztia, tett meg uralkodójának, mégis ez volt a helyzet és egész természetes, hogy ez volt. A Habsburg-uralom egész ideje alatt a Habsburg-uralkodók Magyarországot kívülről kormányozták. Hogy ebben mennyi része volt mély, alkati idegenségüknek, német voltuknak s mennyi a török előretörésnek és az európai politika összefüggéseinek, az ebben a vonatkozásban különösebben nem is érdekes. Annyi lényeges, hogy a Habsburg-uralkodók Bécsben és Prágában voltak otthon és ezekben az országokban jól-rosszul el is végezték azt a feladatot, amely az újkorban a királyi hatalom feladata volt: visszaszorították a főnemességet, támogatták a városi polgárságot és védték a parasztságot. Magyarország azonban külső védelmi vonal volt számukra, ahol nem intenzív társadalomszervező munkát, hanem merőben katonai és hatalmi politikát folytattak. Ennek megfelelően nem azzal a társadalmi réteggel csináltak egy politikát, amellyel együtt intenzívebb, eredményesebb társadalom- és hatalomszervező munkát lehetett volna végezni és a társadalomnak egészben való gazdagítását és szervezését biztosítani, mint Nyugaton, a polgársággal, hanem azzal a réteggel, amely a lehető legkevesebb politikai erőfeszítés, részletmunka és igazgatási gond mellett a lehető legbiztosabb hatalmi és politikai támpont tudott lenni, — vagyis a nagybirtokos földesúri réteggel. A dinasztia és a főnemesség egymásközötti küzdelmei sem változtattak ezen a tényen. Ezek a küzdelmek kezdetben a király és feudális főnemes rendes viszonyához tartoztak,

később a főnemesség *bizonyos fokú* megfékezését jelentették. A dinasztia és a főnemesség társadalompolitikájának a közössége úgysem az aktív célok közössége volt, hanem a kisebb társadalmi erőknek a főnemési uralom és vezetés számára való átengedését jelentette. Több ízben előfordult, hogy a főnemési felkelések felvették a nemzeti ellenállás formáit s valóban ezekbe a kiújló felkelésekbe és szabadságharcokba mind nagyobb és mind hatalmasabb társadalmi feszítőerő tolul bele és időnként komoly, biztató aspektusait mutatják a nyugati fejlődés vonalára való visszatérés lehetőségének. Rákóczi Ferenc szabadságharcában egy pillanatig megjelenik vagy inkább csak megcsillan a fejedelem, köznemesség és parasztság közös politikájának az a lehetősége, amely utóljára Mátyás alatt volt valóság. Néhány ízben viszont, először Mária Terézia és II. József idejében, másodszor a Bach-korszakban, harmadszor az 1905. évi darabont kormányzás alatt a királyi hatalom próbálja felvenni a parasztság, a tömegek, a demokratikus erők védelmének a nyugatias szerepét a feudális erőkkel szemben. A döntő pillanatokban azonban a Habsburg-hatalomnak és a magyar fő- és középnemességnek a harcai valahol szükségképpen holtpontra jutnak: kiderül, hogy a Habsburg királyok Magyarországon, ebben a számukra idegen országban termékeny és alapvető társadalomszervező munkát nem végezhetnek, ugyanakkor kiderül az is, hogy a nagybirtokos földesúri réteg végül is király nélkül nem képes szembenézni az ország bel- és külpolitikai problémáival. Ezekben a kritikus pillanatokban, szatmári békekben és kiegyezésekben mindig újból helyreállítják azt a szolidaritást, mely 400 esztendőn keresztül az egész magyar társadalmi és politikai fejlődés alapja és egyben minden bajának okozója volt, az idegen király és a hazai főnemesség érdekközöségét, s e mögött a főnemesség és köznemesség érdekközöségét a szabad polgári és paraszti fejlődés rovására. Szemben a mai napig szüntelenül termékeny mozgásban lévő nyugati társadalomfejlődéssel, a magyar társadalmi rétegek egymásközötti erőviszonyai 1514 óta mozdulatlanul állottak, vagy ha mozdultak, visszafelé, a szabadság összezsugorodása, a nyomorúság elmélyülése irányában mozdultak.

Ezenközben azonban az egész idő alatt szüntelenül élnek s a többé-kevésbé reménytelen feladatnak újból meg újból nekifutnak a szabadabb fejlődés felé igyekvő erők, a köznemességet a főnemességgel szembefordító érdekek, a polgárságnak és kézművességnek a nagyobb szabadság irányában ható erőfeszítései, a parasztság forrongó szabadságvágya s az értelmiségből a meglévő társadalmi hatalmasságokkal szembefordulni tudó vagy próbáló résznek szellemi és társadalmi erőfeszítései. Említettük már a különféle nemzeti nemzeti felkelésekben feszülő társadalmi erőket. A különféle szabad kerületekben szívós harc folyik a földesúri

hatalommal szemben s az ország nyugati felének furesa ellentétképpen a török hódoltság az a terület, ahol a mezővárosi, szabad parasztpolgári életforma túléli a súlyos időket és megtépázva és megszűkülve ugyan, de mind a mai napig ható eredménnyel megtudja őrizni ezt a különleges formát a jövő számára.

Mindezeknél hatalmasabb erőfeszítése a nyugati fejlődés fővonalára való visszatérésnek a magyar reformkor. A polgárságból és jobbágyfiakból egy minden eddiginél nagyobb méretű és függetlenebb értelmiségi kultúra körvonalai alakulnak ki és egy pillanatig úgy látszik, hogy sikerül a köznemesség egy részének, a polgárságnak és egy modern, szabadelvű értelmiségnek az együttműködését és szolidaritását létrehozni az idegen királlyal és nagybirtokos főnemességgel szemben. Középről nézve persze ez a kísérlet is rengeteg felemásságot és zavart mutat, mindenesetre azonban benne vannak távolabbi lehetőségként egy teljesebb, európai értelmű továbbfejlődésnek a csirái. A szabadságharc leverése ezt a lehetőséget is elvetéli, a nemzetiségek felkelése viszont felidézi a történeti ország felbomlásának a félelmes lehetőségét. Így azután a 67-es kiegyezésben, ezen az új holtponton, az idegen király, a nagybirtokos főnemesség, a maga szűkebb érdekalapjaira visszahúzó köznemesség és a megriadt s a hatalommal szemben való lojalitásra visszatérő értelmiség, miután úgy érzik, hogy önmagukban egyikük sem képes a helyzet ura maradni, újból helyreállítják azt a kompromisszumot, amely modernizált formák között, de tökéletesen megmerevített társadalmi erőviszonyok mellett, tovább őrzi az immár több mint 300 esztendő egyensúlyt. A kiegyezés utáni fejlődés nemhogy javította, hanem még tovább súlyosbította a helyzetet azzal, hogy az elszegényedett köznemesség az igazgatási, értelmiségi feladatkörre húzódott s ezzel az értelmiségi fejlődést még inkább hozzákötötte egy védekezésben lévő társadalmi hatalmi szervezethez.

Az 1918. évi forradalom újból egy pillanatra összehozni látszik a szabad társadalmi fejlődés irányába előrehaladni képes összes rétegek szolidaritását az összeomlott idegen királlyal és nagybirtokossággal szemben. A történelmi magyar terület szétesése azonban olyan pánikot okoz az erre semmiképpen fel nem készült magyar vezető társadalom köreiben, hogy ebbe a polgári forradalom belebukik, az utána következő proletárforradalom pedig túl szűk alapra helyezkedik, amivel olyan görcsös defenzív mozdulatot vált ki, melyben újból helyreáll a restaurált nagybirtok és a megriadt középrétegek évszázados szolidaritása. A 25 esztendő ellenforradalmi uralom ezen a szolidaritáson épül fel, belső fordulatai és politikai harcai végsőleg akörül folynak, hogy ebben a szolidaritásban hol legyen a súlypont, a feudális nagybirtokon-e, a középosztályon-e, vagy pedig azon a torz alakulaton, mely erkölcsi gyökereiktől elszakadt nagyurakból és nagypolgárokból,

deklasszált középosztályiakból, romlott kispolgárokból és alja proletárokból összetevődve, fasizmus neve alatt ismeretes. Azon a közkeletű azonosításon, hogy a fasizmus és a konzervatív reakció zavartalan érdekközösségben állanak, lehet vitatkozni. Kétségtelen azonban, hogy a társadalmi erőviszonyoknak az a megmerevedése, mely a magyar társadalom alakulását 1514 óta jellemzi, a huszonötéves ellenforradalmi kormányzás egész ideje alatt, a Szálasi-uralmat is beleértve, tökéletesen változatlan maradt. Sztójay és Szálasi alatt becsukhattak egy csomó régi úri politikust és kiengedhettek a börtönből egy csomó szélső jobboldalit, akiket ez utóbbiak csuktak be. Ezek a becsukások és kiengedések azonban semmit sem változtattak a magyar társadalom megmerevedett erőviszonyain: paraszt és szolgabíró, szolgabíró és miniszter, úr és proletár gazdasági, társadalmi és emberi viszonylatai lényegükben nem változtak semmit.

Ha így nézzük mindazt, ami 1945-ben történt, akkor egyszerre világossá válik, hogy az 1945. évi fordulat többet jelent, mint hatalmasoknak börtönbe jutását és börtönviselteknek hatalomra jutását, többet, mint bármi más politikai fordulat, mely a közelmúltban megrázkódtatta vagy akár a közeljövőben megrázkódtathatja a magyar társadalmat. 1945 nem azért felszabadulás, mert zavartalan örömet és boldogságot hozott a magyar társadalom túlnyomó többségének, úgy ahogyan azt hozott nálunk szerencsésebb népeknek, akik ezt a felszabadulást komoly ellenállással készítették elő és komoly részvétellel segítették kivívni. Súlyos tehertétel, hogy ezt a felszabadulást nem mi harcoltuk ki magunknak. De mégis felszabadulás, azért, mert a magyar társadalom mozdulatlaná merevedett társadalmi erőviszonyai 1514 óta most mozdultak meg először. és pedig a nagyobb szabadság irányában.

Ez az a pillanat, amelytől kezdve újból megnyílt a lehetőség, hogy Magyarország bekapcsolódjék abba a nagy folyamatba, amit a nyugati társadalmi fejlődésnek nevezünk. Hogy ezt a lehetőséget egy tőlünk Keletre lévő hatalomnak, a szovjethatalomnak a katonai erőfeszítése és megjelenése hozta meg nekünk, abban nincs semmi csodálatos, ha meggondoljuk, hogy az egész szovjetforradalom nem más, mint az összes közbülső keleteurópai népek idevágó erőfeszítéseit sikeresen túlhaladó nagy történelmi vállalkozás az orosz népnek a keleti társadalmi fejlődés zsákutcájából való kihozására.

Az 1945. évi magyar változás legdöntőbb, vissza nem csinálható eredménye a földreform, és jelentős dolog a régi közigazgatásnak különösen vidéken való részbeni összeomlása vagy átalakulása is. A nagybirtok eltűnésével, a vármegye eljelentéktelenedésével, az

urak futásával valami olyan tűnt el a magyar társadalom életéből, amely mind a mai napig a legdöntőbb szabályozó tényező volt mindenben, ami az emberi lehetőségeket és emberi szabadságokat elosztotta. Olyan szabályozó tényező, amelynek a hatalmi helyzete 400 esztendősz mozdulatlansága folytán tökéletesen örökkévalónak tűnt fel a társadalom összes rétegei előtt és ennek megfelelően azok társadalmi beidegződéseit teljességgel meghatározta. Nem csoda, hogy ma ez az egész társadalom szélütötten kapkod ebben az új helyzetben és a szabadsággal való élninemtudásnak, a régi hatalmaskodási és a hatalomgyakorlási formák továbbélésének, a tartós tekintélyek félelemkeltő hiányának, az anarchiában felemelkedett új hatalmi formáktól való félelemnek és a régi, szilárd, kiszámítható és biztonságos elnyomás visszasírásának a leggroteszkebb példáit mutatja.

Bármennyire érthető és megmagyarázható azonban mindez, egyáltalán nem jelenti, hogy bele is lehet nyugodni. Nem elég tudni, hogy 1945 bizonyos eredményeit nem lehet visszaesínelni, mert ennél többre van szükség: arra, hogy a megmozdult társadalmi erőviszonyok tovább mozduljanak és ne rekedjenek meg újból egy némileg átrendeződött, de nem kevésbé merev társadalmi lépcsőrendszerben. A változás lendületének az a megakadása, melyet most látunk, félelmetesen mutatja a 400 éves, alig megszakított mozdulatlansághoz szokott társadalmi erők bátortalanságát. Bizonyos mértékig folyik régi társadalmi tényezők restaurálása is, azonban ez nem volna jelentős dolog, ha nem kísérné két, komolyan riasztó kísérőjelenség. Az egyik az, hogy a társadalomnak valamennyire is biztosított vagy biztosítást kereső rétegeiből nagy tömegekben támad fel a régi, hierarchikusan, rang szerint rendezett világnak a visszakívánása, vagyis közel kerülünk ahhoz, hogy újból helyreálljon a kis kiváltságosoknak a nagy kiváltságosokkal való 400 éves érdekkapcsolata egy merev társadalmi rangsor jegyében s az egyetemes és teljes szabadság rovására. A másik riasztó jelenség pedig az, hogy olyan csoportok, melyek az 1945. évi változás haszonélvezői, s kellene hogy továbbvívői is legyenek, számos területen s nemesak a demokrácia jobbszárnyán, hanem a baloldalán is, hajlandónak mutatkoznak közreműködni egy ilyen új társadalmi megmerevedés kiépítésében. Mindez összekapcsolódik az emberi és a szerzett jogok védelmével, a rend, jog, biztonság ideáljaival. Az ember szabadságának az ideálja valóban követeli tőlünk, hogy szembeforduljunk minden, az embert mérő eszköznek néző erőszakos célszerűséggel, akár a hatalmi politika, akár a tőke, akár a technika, akár a társadalmi reform nevében jelentkezik is. De a teljes emberi szabadságnak ugyanez az ideálja követeli tőlünk annak a felismerését, hogy a magyar társadalom adott rossz beidegződései mellett a társadalmi változá-

sok terén való megállás halálos veszedelem. Az 1945. évi fordulat eredményei nemesak azt érdemlik meg, hogy felszabadulásként ünnepeljük őket, hanem megkövetelik azt is, hogy meg is védjük és tovább is építsük őket. Semmi sem könnyebb, mint egy szigorú társadalmi rangsorhoz szoktatott társadalomban valamilyen rangsor nevében rendet, jogot és biztonságot teremteni; ez azonban a mozdulatlanság rendje, joga és biztonsága, nem a szabadságé. Megtalálni a szabadság rendjét, jogait és biztonságát, a szabadságét, mely nem alázatos és nem tekintélytisztelő, hanem zajos, mozgalmas és követelő, ez a demokrácia továbbépítésének az igazi munkája.